

характеристики голоду в Україні. Одні, визнаючи його штучний характер, класифікують як наслідок політики комуністичної партії, направленої на прискорену колективізацію, індустріалізацію, й обстоюють версію потреби влади у посиленні хлібозаготівлях. Інші – відзначають специфіку Голодомору в Україні та українських регіонах Росії як етногеноцид, внаслідок намагання Кремля покінчити не лише з куркульством, а й з носіями української національної свідомості, з метою недопущення можливого виходу УРСР з Радянського Союзу. На наш погляд, мають рацію автори, які дотримуються характеристики голоду як геноциду українського народу.

1. Калакура Я. Українознавчий погляд на голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua>.
2. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії // Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Упор. Р. Пиріг та ін. – К., 1990.
3. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932–1933 в Украине «геноцидом украинского народа»? Ответ С.В. Кульчицкому // День. – 2008. – № 96.
4. Марчуков А. Голод 1932–1933 гг. или «геноцид украинцев»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/748191.html>.
5. Миронин С. Кто виновен в голоде 30-х? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.contr-tv.ru>.
6. Кондрашин В.В. Голод 1932–1933 гг. в отечественной и зарубежной историографии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel>.
7. Viola L. Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance. – N.Y.; Oxford, 1996; Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Пер. с англ. – М., 2001.
8. Davies R., Wheatcroft S. The years of hunger: soviet agriculture, 1931–1933. – Palgrave Macmillan, 2004.
9. Merl S. «Entfachte Stalin die Hegersnot von 1932–1933 zur Ausloschung des ukrainischen Nationalismus?» // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. – 1989. – № 37.
10. Мейс Дж. Геноцид в Україні – «доведено!» // День і вічність Джеймса Мейса / За ред. Л. Івиної. – К., 2005.
11. Таузер М. Урожай 1932 года и голод 1933 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.strateger.net.
12. Гарвардська конференція про Голодомор // Свобода. Видає Укр. Народний Союз. – № 44. – 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scribd.com.
13. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932–33 годов на Украине геноцидом украинского народа? // Государство и общество. Проблемы социально-политического и экономического развития России. – Пенза, 2004.
14. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – № 8.
15. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. – 2007. – № 9.
16. Report to Congress of the Comission on the Ukraine Famine. – Washington, 1990.
17. Звіт-Резюме Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в рр. 1932–33 // Душею завжди з Україною: пропам'ятний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. – К.; Торонто, 2003.
18. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1995. – № 1.
19. Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – Лондон, 1988. – Кн. 10.
20. Безансон А. Пам'ятати і досліджувати! // Голод в Україні 1932–1933 років: вибрані статті / Упор. Н. Дюк. – Луцьк, 2006.
21. Смолій В.А. Передмова (Голодомор 1932–1933 рр.) // УІЖ. – 2003. – № 5.

22. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Геноцид українського народу (1932–1933 рр.) // Голодомори в Україні: 1921–1923 – 1932–1933 – 1946–1947 – злочини проти народу. – вид. 2-е, доп. – К.; Нью-Йорк, 2000.
23. Кульчицький С.В. Сталінський терор голодом і його демографічні наслідки // Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу: Мат. Всеукр. наук. конф. – К., 2003.
24. Турченко Ф.Г. Пізнати правду... // Голодомор 1932–1933: запорізький вимір / Гол. ред. Ф. Турченко. – Запоріжжя, 2008.
25. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Зб. док. і мат. / Відп. ред. С. Кульчицький. – К., 1992.
26. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення // Голод 1932–1933 років на Україні...
27. Кульчицький С. Таємниці радянського голоду початку 30-х рр.: звіт із московського колоквиуму // День. – 2010. – 12 січня.

Gudz V.V. The etnopolitical reasons of the 1932th – 1933th years famine in Ukraine: modern historiography. One different points of view of the modern historians on an the events during the 1932th – 1933th years in the Ukrainâ are analysed. On the basis of the historiography sources analysis the author made the conclusions about the famine during the 1932th – 1933th as the directed by Stalin genocide of the Ukrainian peasantry.

Key words: hunger of 1932–1933 years, reasons of hunger, Ukraine, discussion

В. І. Маслак

ПРИЧИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ XVII ст. ОЧИМА СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

У статті з'ясовуються погляди сучасних польських істориків на причини української Національно-визвольної війни середини XVII ст. Розглянуто еволюцію підходів та їхнє місце в інтелектуальній традиції.

Ключові слова: Національно-визвольна війна, історіографія, Богдан Хмельницький, Україна, Річ Посполита

З огляду на суттєвий вплив української Національно-визвольної війни середини XVII ст. на подальший розвиток східноєвропейського простору, її проблематика здавна належала в Польщі до найбільш досліджуваних ділянок української історії. Не стала винятком і сучасна польська історіографія, особливий період розвитку якої почався з кінця 1980-х рр., коли відбулися радикальні політичні зміни у Східній Європі, що поцягнули за собою також трансформацію гуманітарної сфери, зокрема й історіописання. У цьому сенсі важливо прослідкувати еволюцію підходів сучасних польських істориків до тлумачення передумов доленосного соціального вибуху в Україні, адже від цього залежить опція сприйняття самої війни, її наслідків та опосередкувань.

Вже давно відійшли в минуле знищувальні інвективи на адресу повстанців, як-то «злочинці», «свавільники», «р'ізуни» тощо. Ближче до середини ХХ ст. у польській історіографії такі погляди були остаточно витіснені на задвірки. Натомість на передній план вийшов пошук раціональних пояснень, чому, після так званого «золотого спокою» в Україні, стався соціальний вибух, доти небаченої сили. Зрозуміло, що на такому тлі пошуки польських дослідників у часи, коли вже, з одного боку, припинився політичний тиск на науку, а з іншого – пішов процес адаптування надбань західної історіографії, набув ознак плюралізму та посприяв кращому проникненню в предмет дослідження.

Насамперед варто підкреслити прагнення розглядати переплетення різних факторів. Підштовхував до цього як спадок попередніх десятиліть, коли понадміру опуклювалася роль селянських мас, так і поява

новітніх праць з історії свідомості українців. Ці праці вже не можна було обійти. Вихід у світ 1985 р. монографії Т. Хинчевської-Геннелі [1], в якій на широкому тлі було продемонстровано існування у середовищі української шляхти цілком окремої totoжності як «народу руського та проникнення в козацтво не тільки релігійних, а й національних ідей», змусило по-новому подивитися на комплекс мотивів, які рухали повстанцями та частиною шляхти, яка їх підтримала. Дискусія, спровокована в Польщі цією книгою, тільки збільшила увагу до національно-релігійного підтексту подій середини XVII ст., а також до визначення їх типології в колі подібних явищ, на які була так багата ранньомодерна Європа.

Не менший вплив мало і поглиблення досліджень – у Польщі та за її межами – з історії релігійної ситуації в Речі Посполитій кінця XVI – середини XVII ст. і комплексу питань, пов'язаних з релігійністю козаків та уявлень українських еліт щодо самобутності українського світу, його історії, особливостей втілення до Кори тощо [2; 4]. В підсумку, маємо справу з багатоглибшими спостереженнями, позначеними спробами проникнути в глибинну сутність протиріч, які призвели до початку війни, а не обговоренням лише тактичних помилок Варшави.

Як могли поєднуватися старі підходи з новітніми уявленнями, добре видно на прикладі концепції відомого історика А. Серчика. З одного боку, дослідник схильний гіперболізувати роль селянських мас, хоча й не стверджує це прямо. Саме вони, болісно реагуючи на можливе чи реальне підвищення повинностей, робили ситуацію вибухонебезпечною, підсилюючи незадоволення козаків порядками, заведеними Ординацією 1638 р. Водночас іншими причинами, на думку А. Серчика, була полонізація шляхти та формування в козацьких краях маєтків магнатерії [5, 44–45]. При цьому вчений, без додаткових пояснень, враз долучає й світоглядні чинники, які потребують спеціального роз'яснення: прагнення козаків до «розірвання залежності від Речі Посполитої, абсолютного чи виняткового панування в Україні, а також до самочинної підтримки стосунків з іншими державами» [5, 45].

Натомість решта дослідників не вбачають у селянах самодостатнього підпалювача війни й шукають причини вибуху в становищі козацтва. Однак у цей традиційний підхід внесено суттєві новації, які подають козацькі мотиви в багатоглибшому обрамленні, ніж вважалося досі. У першу чергу, під впливом новітніх досліджень релігійної ситуації в Україні та самосвідомості козацького стану, інакшою виглядає роль релігійного чинника. Як підсумував М. Дроздовський у студіюванні релігійності козацтва, «заангажування козаків до оборони православної віри було одним із підставових елементів творення їхньої станової свідомості і передусім «національної totoжності»». Тому в козацьких повстаннях першої половини XVII ст. релігійні мотиви відігравали важливу роль, а релігійні вимоги часів Б. Хмельницького «були, без сумніву, наслідком перемін, які відбулися в козацькій релігійній свідомості, почавши від другого десятиліття XVII ст.» [2, 237, 241]. Більше того Я. Дроздовський і Т. Хинчевська-Геннелі у спільній статті погодилися з давньою, ще від М. Грушевського концептуальною тезою української історіографії, що козацтво перетворилося «в оборонців етнічної окремішності русинів» [6, 197], а це надавало тлумаченню війни зовсім іншої проекції, ніж досі було в польській історіографії.

У цьому ж руслі трактували інтелектуальні зміни в козацькому середовищі Я. Качмарчик [7, 9–14] та Г. Литвин. Останній особливо акцентує увагу на тому, що так званій «золотий спокій» насправді таким не був, а виконав роль вступу до бурхливих подій середини XVII ст. [8, 94]. Ретельно досліджуючи магнатську колонізацію Київського та Брацлавського воєводств, історик напрочуд рельєфно увиразнив давню тезу щодо потужного впливу появи магнатського землеволодіння на формування повстанських настроїв у регіоні. На підставі аналізу процесу формування земельних комплексів Конєцпольських, Замойських, Вишневецьких, дослідник дійшов висновку, що це призвело до різкого загострення соціальних відносин на Київщині та Брацлавщині, з додаванням етнорелігійного присмаку, оскільки магнатами були або етнічні поляки, або спольщені українці, яких сприймали вже як поляків. Найбільше постраждали козаки, які під кінець 1640-х рр. відчували, що коли так далі піде, території, що прилягали до Степового Кордону, будуть загосподарені і козацтво втратить взагалі можливості для існування у своєму звичному вигляді. Ефект від такої концентрації земель збільшився завдяки тому, що С. Конєцпольський став переяславським (1636) та гадяцьким (1636) старостою, а його син Олександр – корсунським (1643). Відтак, козаки, притиснуті ще й Ординацією 1638 р., були у відчайдушному становищі [9]. Водночас «контрпродуктивна політика до запорожців» наклалася на гіркоту від сподівання козаків поправити своє становище, шляхом участі, у планованому королем Владиславом IV, поході на турок 1646 р. (похід не відбувся) [8]. На думку Г. Литвина, війна зайнялася тому, що козаки не бачили перспектив досягти свого спеціального статусу в Речі Посполитій, якомога ширшого реєстру та ліквідації Ординації 1638 р. [8, 93].

Крім того, значною заслугою Г. Литвина є створення вагомих підстав для кращого розуміння мотивів, які спонукали дрібну шляхту Київщини та Брацлавщини підтримати козаків 1648 р. і в подальшому. Підрахунки дослідника засвідчують, що на Київщині в 1640 р. дрібна шляхта (63 % усього стану) володіла лише 6 % підданих, на Брацлавщині 1629 р. ситуація була ще гіршою – 51,6 % дрібних шляхтичів жили з 1,9 % димів [10, 37, 49]. До того ж дрібна шляхта неухильно втрачала свій голос у межах шляхетської демократії, а її представництво серед послів на сеймі стрімко падало (на Київщині з 15,4 % у 1611–1632 рр. – до 11,2 % у 1632–1648 рр.) [11, 50].

Не оминув дослідник і впливу релігійного та національного чинників, які підвели спільний знаменник. У підсумку, за Г. Литвином, «великий вибух наступив, однак, допіру, внаслідок того, що корпоративний козацький рух становив іскру на порох народного повстання, а підносячи гасла релігійної війни, набув характеру національної війни» [8, 94]. Загалом учений найретельніше підійшов до пояснення причин української Національно-визвольної війни, суттєво розширивши коло чинників, які слід взяти до уваги. Говорячи ж про «національну війну», він доволі близько підійшов до позицій новітньої української історіографії.

Останнім часом більшість польських істориків воліють бачити широке коло економічних, суспільних, релігійних причин, велика увага звертається і на невідалу політику Варшави щодо козаків, на крах перспективи війни з Туреччиною 1646 р., особисті образи Б. Хмельницького [12, 4–5; 13, 36–41; 14, 20–24; 15, 8–9; 16, 812; 17, 10–11; 18, 24–25; 19, 5–8; 20, 7–9]. При цьому Т. Хинчевська-Геннелі і М. Дроздовський дода-

ють і «національні» [7, 212]. Варто також зауважити, що С. Охманн-Станішевська ретельно розглянула і проблему пояснення причин української Національно-визвольної війни сучасниками-шляхтичами [21, 93].

Підсумовуючи, не можна не зауважити, що сучасна польська історіографія суттєво розширила обрії стосовно дослідження зауваженої проблеми. Напрацювання деяких польських дослідників значно збагатили уявлення про передумови війни та мотиви, які рухали козаками й шляхтою. Відбувається взаємозближення позицій українських і польських істориків, шляхом поступового проникнення в польську історіографію ідей, пов'язаних з визнанням національно-визвольного виміру передумов війни, яка істотно змінила геополітичне тло Східної Європи.

1. Chynczewska-Hennel T. *Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzna od schyłku XVI do połowy XVII w.* – Warszawa, 1985.
2. Drozdowski M. *Religia i Kozaczyzna zaporoska w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku.* – Warszawa, 2008.
3. Kempa T. *Wobec kontreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobod wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku.* – Toruń, 2007.
4. Mironowicz A. *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej.* – Białystok, 2001.
5. Serczyk W. *Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651.* – Kraków, 2009.
6. Drozdowski M., Chynczewska-Hennel T. *Kozaczyzna w Rzeczypospolitej XVI–XVII w. Jeszcze jeden stan społeczeństwa staropolskiego // Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa. – T. 1 / Pod. red. A. Karpińskiego i inn.* – Warszawa, 2008.
7. Kaczmarczyk J. *Bohdan Chmielnicki.* – Wrocław, 1998.
8. Litwin H. *Od unii lubelskiej do III rozbioru Rzeczypospolitej. Rzeczpospolita a Ukraina. Szkice wydarzeń politycznych // Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie.* – Lublin, 2000.
9. Litwin H. *Posadami wielkich miast Ukrainę ozdobił. Rozwój pogranicznych majątków hetmana koronnego Stanisława Koniecpolskiego // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainę.* – Białystok, 2012.
10. Litwin H. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648.* – Warszawa, 2000.
11. Litwin H. *Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569–1648.* – Warszawa, 2010.
12. Biernacki W. *Żółte Wody – Korsuń, 1648.* – Warszawa, 2004.
13. Borowiak A. *Kozaczyzna w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego // Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych / Pod red. M. Nagielskiego.* – Warszawa, 2000.
14. Franc M. *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI–XVII wieku.* – Toruń, 2005.
15. Krzastek T., Majewski W., Nagielski M., Storozenko I. *Żółte Wody – 1648.* – Warszawa, 1999.
16. Nagielski M. *Kozaczyzna czasów Władysława IV (1632–1648) // Przegląd Wschodni.* – 1991. – T. 1.
17. Romański R. *Kozaczyzna.* – Warszawa, 1999.
18. Romański R. *Wojny kozackie.* – Warszawa, 2005.
19. Wójcik Z. *Historia powszechna. Wiek XVI–XX.* – Warszawa, 2001.
20. Wójcik Z. *Jan Kazimierz Waza.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1997.
21. Ochmann-Staniszevska S. *Powstanie Chmielnickiego w świetle polskiej publicystyki okresu panowania Jana Kazimierza Wazy // Epoka «Ogniem i mieczem»...*

Maslak V.? The causes of the Ukrainian national liberation war in the middle of the XVII century from the modern polish historians points of view. In the article are examined the studies of the modern Polish historians concerning the causes of the Ukrainian National Liberation War in the middle of the XVIIc. The evolution of some approaches and their role in the intellectual tradition are considered. **Key words:** National Liberation War, historiography, Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine, Rzecz Pospolita

К. В. Івангородський

КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОГЕНЕЗУ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ЕДУАРДА ЗАГАРУЛЬСЬКОГО

У статті проаналізована еволюція концепції етногенезу східних слов'ян домонгольського періоду сучасного білоруського археолога й історика Е. Загарульського.

Ключові слова: етногенез, східні слов'яни, Е. Загарульський

Історіографія етнічної історії східних слов'ян налічує сьогодні майже півтора десятки версій їхнього етногенезу. З одного боку, це зайвий раз підкреслює наукову значущість проблеми, але з іншого – свідчить про непевність джерельного матеріалу, з яким працюють дослідники, прагнучи реконструювати етноісторичне минуле слов'янських старожитностей. Особливо помітною етноісторіографічна диференціація означеної тематики стала на сучасному етапі, зумовлена своєрідним ренесансом «нових» спільнот. Втім, окрім прориву в теоретично-методологічному плюралізмі та прагнення до конститування національних імперативів минувшини, сучасні науковці опинилися в ситуації загрозової самоізоляції на дослідницькому полі тих проблем, які виходять поза межі конкретної національної історіографічної ніші. Водночас ця ситуація ускладнюється й відомим рівнем теоретичної оснащеності сучасних східнослов'янських істориків, й подекуди банальним ігноруванням наукових здобутків один одного, що, очевидно, не є позитивним явищем.

Відтак, попри всі сучасні можливості міжкультурних комунікацій, історики й надалі не намагаються помічати, що пропонують їхні колеги по цеху із сусідніх країн. Звісно, така категоричність є доволі суб'єктивно-умовною, але, на наше переконання, й багато в чому справедливою. Кричущим прикладом цього, є, скажімо, найновіший підручник з археології й історії давніх слов'ян, авторства провідних науковців Інституту археології НАН України, рекомендований, між іншим, Міністерством освіти та науки України. Зокрема, вміщений у ньому перелік рекомендованої літератури з проблеми, поглянувши на який, майбутній історик може дійти висновку, що, наприклад, в Білорусі цю проблематику ніхто не розробляє, оскільки в переліку не згадано жодної праці білоруських фахівців. На жаль, подібних прикладів (і то не лише в Україні) не так уже й мало.

Переконані, що аномальність такого становища потребує якнайшвидшого виправлення. Тому не зайвим буде провести, насамперед, історіографічний аналіз, принаймні, найпомітніших сучасних історичних студій щодо етногенезу східних слов'ян, запропонованих білоруськими дослідниками, і задля ширшого ознайомлення з їхніми пропозиціями українських науковців, і задля налагодження тіснішого фахового (міжнаціонального) діалогу в означеній царині. Звісно, в межах окремої статті це здійснити неможливо, а тому за її мету ми ставимо поки що характеристику наукових поглядів на проблему етнічної історії східних слов'ян домонгольського періоду відомого білоруського історика й археолога – Едуарда Михайловича Загарульського (у написанні його прізвища ми свідомо використовуємо білоруську транскрипцію). Тим більше, що цього року, створена ним відповідна концепція, набула більш-менш сформованого вигляду в окремій солідній (67 друк. арк.) монографії [1], а отже, є по суті найновішим здобутком білоруської історіографії окресленої проблематики.

Одразу варто зауважити, що ця книга не є «пілотним проектом» історика відносно слов'янського етногенезу, а, навпаки, виглядає логічним підсумком його